

ALAN MANDAL, ANNA LATUSEK

Uniwersytet Śląski, Katowice
University of Silesia, Katowice
e-mail: almandal@us.edu.pl

Przywiązanie do miejsca zamieszkania w biegu życia

Place attachment of people in life span

Abstract. The aim of the research was to compare the place attachment at people in various ages. Place attachment is a specific bond, positive emotional attitude, which is the result of the relationship between the individual and a given place (Altman, Low, 1992). We can distinguish two dimensions of attachment to the place: place identity and place dependence (Williams, Vaske, 2003). The relations between place attachment, age and life satisfaction of the respondents were examined.

The study involved 240 people, 4 groups over 60 people at the age of adolescence, early adulthood, middle adulthood and late adulthood. Place Attachment Scale (Williams, Vaske, 2003) and Satisfaction With Life Scale (Diener et al., 1985) were used.

The results showed that the attachment to the place of residence positively correlated with age and satisfaction with life. The attachment to the place of residence is the strongest in people in late adulthood, and the weakest in early adulthood. For people in early adulthood and middle adulthood gender differences were reported: women were more strongly tied to the place than men.

Key words: place attachment, developmental periods, satisfaction with life

Słowa kluczowe: przywiązanie do miejsca zamieszkania, okresy rozwojowe, poczucie satysfakcji z życia

WPROWADZENIE

Przywiązanie do miejsca to emocjonalny, pozytywny stosunek jednostki do przestrzeni, którą zamieszkuje (Giuliani, Feldman, 1993; Williams, Patterson, 1999). Jest to specyficzna więź osoby nie tylko z miejscem jako punktem, współrzędnymi na mapie, ale także z okolicą i sąsiedztwem (Altman, Low, 1992). Miejsce można rozpatrywać w trzech niezależnych aspektach: jako obiektywne współrzędne (*location*), kształt (*locale*), czyli infrastruktura miejsca, rodzaj budynków, zabudowa, oraz jego znaczenie (*sense of place*), czyli subiektywne emocjonalne ustosunkowanie do niego. Tym samym można je rozumieć jako znaczącą dla jednostki lokalizację (*meaningful location*) (Agnew, 1987), która stanowi przestrzeń

egzystencji jednostki, będącą zasadniczym elementem tożsamości człowieka.

Ukształtowanie się przywiązania do miejsca ma dla podmiotu znaczenie ewolucyjne. Miejsce jest utożsamiane ze schronieniem, które daje człowiekowi poczucie bezpieczeństwa (Shumaker, Taylor, 1983; Fried, 2000) i przynależności (Giuliani, 2003). Wraz z obliczną infrastrukturą zapewnia możliwość podejmowania różnych aktywności i realizacji celów jednostki (Jorgensen, Stedman, 2001; Moore, Graefe, 1994). Prototypowe miejsca to dom i miasto (wieś) (Mumford, 1961).

Przywiązanie do miejsca można rozpatrywać w dwóch wymiarach: tożsamości miejsca (*place identity*) oraz zależności od miejsca (*place dependence*) (Williams, Vaske, 2003). Tożsamość miejsca to przywiązanie emocjo-

nalne, rozumiane jako symboliczne znaczenie terytorium dla jednostki, jako źródło emocji i relacji, a zależność od miejsca to przywiązanie oparte na tym, że umożliwia ono podejmowanie ważnych dla podmiotu aktywności (np. łowienie ryb jest możliwe w miejscowości położonej nad jeziorem, jazda na nartach – w górach). Prohansky, Fabian i Kaminoff (1983) wskazują, iż tożsamość miejsca to ważny komponent tożsamości podmiotu, zwiększający poczucie przynależności do społeczności (Tuan, 1980). Jednocześnie tożsamość miejsca może również wpływać na poczucie wartości jednostki (Korpela, 1989). Zależność od miejsca kształtuje się w sytuacji, gdy daje ono duże możliwości realizacji celów i potrzeb jednostki (np. można w nim znaleźć dobrą pracę), zwłaszcza gdy jest w tym konkurencyjne w stosunku do innych miejsc (Schreyer, Jacob, White 1981; Stokols, Shumaker, 1981).

Przywiązanie jednostki do miejsca zależy od wielu czynników. To, że osoba żyje na określonym terenie i że jej bliscy, a być może także przodkowie, zamieszkują ten sam obszar, daje poczucie ciągłości i wzmacnia poczucie przywiązania (Hummon, 1992). Przywiązanie do miejsca jest tym silniejsze, im dłużej osoba jest jego rezydentem oraz im mniej ma ono mieszkańców. To powiązanie z typem zabudowy oraz wielkością miejscowości. Osoby z mniejszych miejscowości, o bardziej kameralnej zabudowie, są silniej przywiązane do tego miejsca niż osoby z dużych aglomeracji, przy czym emocjonalne odniesienia do miejsca są silniejsze w stosunku do konkretnego domu/mieszkania niż szerszych obszarów, jak na przykład dzielnicy miasta.

Do ukształtowania się przywiązania do miejsca niezbędny jest czas. Z jego wpływem człowiek coraz lepiej zna zamieszkiwaną przestrzeń, coraz bardziej się z nią utożsamia, wzrasta jego poczucie bezpieczeństwa (Rowles, 1990, Hernandez i in., 2007). Przywiązanie do miejsca rośnie szczególnie, jeśli sentymentalnymi emocjami obdarza się jakieś jego aspekty, które rozwijają się w czasie, na przykład relacje sąsiedzkie (Lewicka, 2012).

W przywiązaniu do miejsca ważne są sieć wsparcia społecznego oraz relacje interperso-

nalne (Brehm, Eisenheuer, Krannich, 2006). Dobre relacje sąsiedzkie oraz aktywny udział w życiu społecznym (Fried, 1963) sprawiają, że przywiązanie do okolicy wzrasta, tym bardziej gdy jest ona homogeniczna społecznie i etnicznie. W miejscach etnicznie mieszanych częściej obserwuje się spadek zarówno zaufania społecznego, jak i przywiązania do lokalnej społeczności (Lewicka, 2012). Przywiązanie do miejsca rośnie, gdy osoba podejmuje w nim wiele aktywności: chodzi do szkoły, pracuje, spotyka się ze znajomymi, uprawia sport, realizuje hobby, a im więcej takich aktywności podejmuje, tym bardziej prawdopodobne, że mocniej się przywiąże (Altman, Low, 1992).

Rola przywiązania do miejsca zamieszkania jest szczególnie istotna dla osób starszych. Dzięki niemu zachowują one poczucie ciągłości swojego życia, a przeszłość, która przebiegała w tej samej okolicy, dostarcza wspomnień i może się wydawać wciąż żywa. Subiektywne odczucie braku zachodzących zmian może też chronić osoby starsze przed poczuciem upływu czasu, poczuciem zależności czy spadku pewnych sprawności (Rubinstein, Parmelee, 1992). Przywiązanie do miejsca jest bardzo ważne także w innych okresach życia, nie tylko w wieku senioralnym. Już małe dzieci, a kolejno nastolatki i dorośli, preferują określone miejsca (Prohansky, Fabian, 1987; Hay, 1998; Korpela, Kyttä, Hartig, 2002). Z perspektywy biegu życia można przypuszczać, że przywiązanie do miejsca jest szczególnie istotne ze względu na zadania rozwojowe, przed którymi stają ludzie w różnych okresach swej egzystencji.

Adolescencja to najbardziej burzliwy okres rozwoju, w którym występuje wiele zmian, zarówno w fizjologii, jak i psychice młodego człowieka. Adolescencję można rozpatrywać w dwóch fazach: wczesnej (11.–16. r.ż.) i późnej (16.–23. r.ż.). Dla młodzieży w fazie wczesnej adolescencji wyjątkowo ważne są zmiany biologiczne, które zachodzą w ciele. Dorastający odkrywają własną cielesność i seksualność. W późnej adolescencji następują natomiast zmiany o charakterze psychologicznym (Harwas-Napierała, Trem-

pała, 2000). Adolescenci stają przed zadaniem samookreślenia się, przemodelowania swojej tożsamości przez odróżnienie siebie od innych osób (Erikson, 2004) oraz zadaniem osiągnięcia niezależności emocjonalnej od rodziców (Havighurst, 1972). Niezwykle istotne zaczynają być kontakty z rówieśnikami obydwu płci oraz próba zdefiniowania swojej męskiej lub kobiecej roli w społeczeństwie. Osoby w wieku adolescencji stają się coraz bardziej świadome swoich wyborów, tworzą własną hierarchię wartości oraz zaczynają myśleć o rozwoju swojej przyszłej kariery zawodowej. Zmiana myślenia o sobie i świecie jest zwykle trudna, jednak niezbędna, aby wejść w następny etap rozwoju (Havighurst, 1972). W okresie adolescencji rozpoczyna się separacja od rodziców. Młody człowiek stara się być niezależną, samodzielnie radzącą sobie osobą. Adolescencja cechuje się nawiązywaniem nowych znajomości, rozpoczynaniem nowych zainteresowań, zmianą szkoły, eksploracją nowych przestrzeni. Osoby w okresie adolescencji zaczynają coraz poważniej myśleć o swojej karierze, niejednokrotnie związanej z separacją i wyjazdem z domu rodzinnego (Zirkel, Cantor, 1990).

Z punktu widzenia tematyki niniejszego artykułu szczególnym okresem wydaje się wczesna dorosłość, trwająca od około 20.–23. do 35.–40. roku życia. Osoby w tym okresie są już zwykle niezależnymi emocjonalnie i finansowo podmiotami. Stają przed zadaniem wybrania partnera życiowego oraz założenia rodziny, a nowym wyzwaniem jest prowadzenie domu z jednoczesnym rozwojem kariery zawodowej (Havighurst, 1972). W realizacji tych zadań początkowo pomagają im rodzice, którzy zwykle znajdują się wtedy w wieku średniej dorosłości (40.–60. r.ż.) (Harwas-Napierała, Trempała, 2000). Osoby w okresie wczesnej dorosłości poszukujące pracy i rozwijające karierę zawodową często patrzą na rynek pracy z uwzględnieniem zmiany miejsca zamieszkania, nierzadko w kontekście ponadnarodowym, zdając sobie sprawę z tego, że swój życiowy start mogą rozpocząć w różnych miejscach we własnym kraju i na świecie.

U osób w tym wieku zauważa się największą mobilność geograficzną i emigrację, łączącą się z opuszczaniem miejsca swojego pochodzenia (Bańka, 2002; 2006). Osiedlając się na nowym terytorium, podmiot staje przed trudnym wyzwaniem stworzenia nowej tożsamości związanej z miejscem, a jest to możliwe poprzez pewną separację emocjonalną od swoich korzeni (Bańka, 2006). W konsekwencji osoby w okresie wczesnej dorosłości mogą posiadać słabsze przywiązanie do miejsca swojego zamieszkania niż osoby w wieku średnim (Hormuth, 1990).

Wiek średni to taki moment w życiu, kiedy człowiek może się podzielić swoim doświadczeniem, przy zachowaniu sił fizycznych, dlatego też osoby w tym okresie często wspomagają swoje samodzielne już dzieci. Jest to także okres szczytowych możliwości zawodowych. Osoby w okresie średniej dorosłości są zwykle najbardziej produktywnymi pracownikami, często osiągają swoje największe sukcesy zawodowe. Ich sytuacja mieszkaniowa jest ustabilizowana, najczęściej posiadają własne mieszkanie lub dom. Jednakże pod koniec tego okresu często zaczynają obserwować zmiany zachodzące w organizmie, związane ze stopniowym spadkiem sił lub pogorszeniem stanu zdrowia (Havighurst, 1972).

Wkroczenie w nowy okres rozwojowy, zwany późną dorosłością, wiąże się z akceptacją zamiany ról społecznych. Zadaniem, jakie stoi przed osobami w okresie późnej dorosłości, jest przygotowanie się do emerytury i stworzenie sobie dogodnych warunków bytu. Nierzadko wiąże się to z pogorszeniem sytuacji socjoekonomicznej, co może osłabiać motywację osiągnięć, a wzmacniać potrzebę bezpieczeństwa i spokoju. U osób w późnej dorosłości może się pojawić również lęk przed samotnością i odrzuceniem (Straś-Romanowska, 2007). Stąd też ponownie, jak w okresie adolescencji, ważne stają się kontakty z rówieśnikami. Odpowiednie zagospodarowanie czasu wolnego w momencie przejścia na emeryturę często podnosi zadowolenie z życia osób w okresie późnej dorosłości (Bonk, Retowski, 2013).

Jak więc widać, realizacja zadań w poszczególnych okresach rozwojowych ma ważne znaczenie dla subiektywnego poczucia jakości własnego życia, którą można rozumieć jako dobrostan fizyczny, psychiczny, materialny i społeczny. Na postrzeganą jakość życia wpływają ocena własnej produktywności, zadowolenie z kontaktów społecznych oraz zaspokojenie swoich potrzeb. Jeśli zadania, które stają przed osobami w określonym wieku, są realizowane z powodzeniem, to rośnie ich satysfakcja z życia (Raeburn, Rootman, 1996), czyli globalna ocena całości życia według kryteriów wybranych przez daną jednostkę (Shin, Johnson, 1978).

Wskaźniki społeczno-terytorialne, takie jak zasoby gospodarcze i produkt krajowy brutto, tworzą środowisko, a indywidualna ocena tego środowiska może wpływać na jakość życia osób, które to środowisko zamieszkują (Gusfield, 1975; Hawthorne, Herrman, Murphy, 2006). Odnotowuje się bowiem związek między miejscem zamieszkania a zdrowiem fizycznym i psychicznym (Kawachi, Berkman, 2003; Wilson i in. 2004). Jakość życia osób zamieszkujących dany obszar może mieć związek z poczuciem wspólnoty z tym terenem oraz społecznością, która jest tam osiedlona (Wen, Hawkley, Cacioppo, 2006). Brak natomiast poczucia wspólnoty okazuje się skorelowany z problemami zdrowotnymi jednostek (Ahern, Handryx, Siddharthan, 1996; Farrell, Aubry, Coulombe, 2004). Zamieszkiwana okolica ma wielowymiarowy wpływ na zdrowie poprzez warunki mieszkalne, klimatyczne, krajobrazowe oraz poczucie przynależności do wspólnoty i przywiązanie do miejsca (Kagan i in. 2011).

Wyniki badań pokazują, że relacje ludzi z ich środowiskiem życiowym odgrywają ważną rolę także w ich dobrym samopoczuciu (Rollero, DePiccoli, 2010). Dobra relacja z miejscem pozwala na swobodę zachowania, daje poczucie bezpieczeństwa i zaufania w obrębie społeczności (Fried, 2000). Poczucie wspólnoty implikuje dobrobyt mieszkańców i może się zmieniać wraz z czasem spędzonym na tym terenie (Chavis i in., 1986).

PROBLEM

Pytania badawcze

Celem przedstawianego badania była próba odpowiedzi na pytanie, jak przedstawia się przywiązanie do miejsca zamieszkania u osób w różnym wieku. Amerykańskie badania donoszą, iż wraz z wiekiem przywiązanie do miejsca może wzrastać (Rubinstein, Parmelee, 1992). W literaturze polskiej brakuje podobnych badań. Celem badania było także porównanie przywiązania do miejsca w biegu życia: u osób w okresach od adolescencji do późnej dorosłości. Ze względu na specyficzne zadania rozwojowe przywiązanie do miejsca i jego wymiary: tożsamość miejsca i zależność od miejsca, mogą się różnić u osób w poszczególnych okresach rozwojowych. Może ono być zróżnicowane u kobiet i mężczyzn, z uwagi na odmienne role związane z płcią, inne zadania rozwojowe oraz zwykle ważniejsze dla kobiet znaczenie domu/mieszkania.

Postawiono następujące pytania badawcze:

1. Czy przywiązanie do miejsca i jego wymiary są różne u osób w odmiennych okresach rozwojowych?
2. Czy przywiązanie do miejsca i jego wymiary różnią się u kobiet i u mężczyzn?
3. Czy przywiązanie do miejsca i jego wymiary są związane z subiektywnym poczuciem satysfakcji z życia?

Hipotezy

1. Osoby w poszczególnych okresach rozwojowych różnią się od siebie nasileniem przywiązania do miejsca zamieszkania. Wraz z wiekiem rośnie przywiązanie do miejsca zamieszkania.

Hipotezę postawiono na podstawie tego, że dotychczasowe badania wskazują, iż przywiązanie do miejsca zwiększa się wraz z upływem czasu (Rubinstein, Parmelee, 1992). Jego znaczenie jest szczególnie ważne dla osób starszych. Utrzymanie ciągłości społecznej i środowiska fizycznego to bowiem istotny element optymalnego starzenia się (Atchley, 1999). Tylko niewielki odsetek osób w okre-

się starości chętnie zmienia swoje środowisko mieszkalne (Golant, 2002).

2. Istnieją różnice międzypłciowe pod względem przywiązania do miejsca zamieszkania. Kobiety są silniej przywiązane do miejsca zamieszkania niż mężczyźni.

Hipoteza została postawiona na podstawie licznych badań pokazujących, że role społeczne kobiet i mężczyzn się różnią (Brannon, 2002; Mandal, 2004). Rola kobieca jest ściśle powiązana z dbaniem o ognisko domowe, kobiety inwestują dużo więcej czasu, energii, emocji w opiekę nad swoim otoczeniem, dlatego też ich tożsamość (ja współzależne) mocno łączy się z rodziną, domem i zamieszkiwanym terytorium (Shenk, Kuwahara, Zablotzky, 2004). Kobiety są bardziej niż mężczyźni związane z domem (Howell, 1994).

3. Istnieje związek między przywiązaniem do miejsca zamieszkania a subiektywnie odczuwanym poczuciem satysfakcji z życia. Im wyższe poczucie satysfakcji z życia, tym silniejsze przywiązanie do miejsca zamieszkania.

Podstawą sformułowania tej hipotezy były wyniki badań powiązań między miejscem a dobrostanem jednostki wskazujące, że poczucie wspólnoty z zamieszkiwaną okolicą koreluje z subiektywną oceną zdrowia jednostki oraz jej dobrego samopoczucia (Parker i in., 2001). Jednocześnie wśród korelatów przywiązania do miejsca wymienia się jakość życia (Harris i in., 1995), lepszy stan zdrowia fizycznego i psychicznego, bardziej satysfakcjonujące relacje społeczne oraz większe zadowolenie z infrastruktury miejsca (Tartaglia, 2012). Osoby, które nie wykazują przywiązania do swojego domu i negatywnie oceniają miejsce swego pochodzenia, prezentują wyższy niż osoby przywiązane poziom stresu oraz problemów zdrowotnych (Stokols, Shumaker, 1981).

METODA

Grupa badana

Badaniami objęto 240 osób w wieku od 17 do 83 lat. Średnia wieku wynosiła $M = 38.37$ roku, $SD = 18.18$ roku. Osoby badane za-

mieszkiwały województwo śląskie. Zbadano cztery grupy osób, każda po 60 osób (30 kobiet i 30 mężczyzn) z czterech okresów rozwojowych: późnej adolescencji, wczesnej dorosłości, średniej dorosłości oraz późnej dorosłości. Badano młodzież w wieku od 17 do 20 lat ($M = 18.60$; $SD = .82$) oraz dorosłych od 24 do 28 lat ($M = 25.73$; $SD = 1.13$), w wieku od 44 do 51 lat ($M = 46.87$; $SD = 1.95$) i w wieku 55 do 83 lat ($M = 63.62$; $SD = 7.22$).

Narzędzia badawcze

W badaniach zastosowano następujące narzędzia badawcze:

- Skala Przywiązania do Miejsca (Place Attachment Scale) Daniela Williamsa i Jerry'ego Vaske'a (2003), w tłumaczeniu i adaptacji własnej. Skala ta służy do badania poziomu przywiązania do miejsca zamieszkania w dwóch wymiarach (czynnikach): tożsamość miejsca oraz zależność od miejsca. Składa się z 12 pytań, po sześć dla każdego czynnika. Badani ustosunkowują się do każdego twierdzenia na 7-stopniowej skali: od 1, gdzie twierdzenie nie pasuje do osoby badanej, do 7, gdzie twierdzenie dobrze opisuje osobę badaną. W każdym z dwóch wymiarów można uzyskać od 6 do 42 punktów, a wynik ogólny mieści się między 12 a 84 punktami, przy czym im więcej punktów, tym silniejsze jest przywiązanie do danego miejsca. Współczynnik *alfa* Cronbacha wynosi .91 dla wymiaru tożsamości miejsca oraz .83 dla wymiaru zależności od miejsca.
- Skala Satysfakcji z Życia (Satisfaction With Life Scale) Eda Dienera, Roberta A. Emmonsa, Randy'ego J. Larsena, Sharon Griffin (1985), w polskiej adaptacji Zygryda Juczyńskiego (2001). Jest to narzędzie do badania ogólnego poczucia satysfakcji z życia. Kwestionariusz przeznaczono do badania indywidualnego lub grupowego osób dorosłych. Zawiera pięć twierdzeń, co do których badani ustosunkowują się na skali od 1 – gdy zupełnie nie zgadzają się z danym stwierdzeniem, do 5 – gdy zgadzają się całkowicie. Wynikiem

jest ogólna liczba od 5 do 35 punktów. Współczynnik *alfa* Cronbacha wynosi .81.

Osoby badane proszono również o podanie informacji o swoim wieku, płci i miejscu zamieszkania.

Procedura

Dobór do grupy był celowy ze względu na wiek (według podziału na okresy rozwojowe, za: Harwas-Napierała, Trempała, 2000). Badania wykonano pośród studentów Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, część badań zrealizowano metodą *snow ball* wśród bliskich i znajomych, część badań wykonali tą samą metodą studenci pedagogiki Uniwersytetu Śląskiego. Osoby badane otrzymywały zestaw kwestionariuszy ułożonych w losowej kolejności. Badania przeprowadzono osobiście, nie przez internet. Udział w badaniach był dobrowolny, a uczestnicy nie byli za to wynagradzani.

WYNIKI

Uzyskane rezultaty pokazały, że osoby objęte badaniami były ogólnie w średnim lub wysokim stopniu przywiązane do miejsca swojego zamieszkania. Poziom przywiązania do miejsca w całej badanej grupie wynosił średnio $M = 51.04$ ($SD = 19.05$). Najwyższe wyniki na skali przywiązania do miejsca zamieszkania uzyskały osoby w okresie późnej dorosłości ($M = 64.16$; $SD = 17.66$), najniższe zaś – osoby w okresie wczesnej dorosłości ($M = 43.60$; $SD = 16.70$). Ogółem osoby badane były istotnie silniej przywiązane do miejsca zamieszkania na wymiarze tożsamość miejsca ($M = 27.20$; $SD = 9.56$) niż w wymiarze zależność od miejsca ($M = 23.99$; $SD = 9.97$; $t = 3.60$; $p < .001$) (tabela 1).

Statystycznie istotne różnice między wymiarami: tożsamość miejsca i zależność od miejsca odnotowano między osobami w okresach adolescencji i wczesnej dorosłości. Wyższe poczucie tożsamości miejsca od zależności od miejsca zauważono u osób w okresie adolescencji ($M = 26.03$) niż u osób w okre-

sie wczesnej dorosłości [$M = 21.81$; $t(118) = 2.77$; $p < .05$]. Wyższe poczucie zależności od miejsca natomiast odnotowano u osób w okresie wczesnej dorosłości ($M = 24.35$) niż u osób w okresie adolescencji [$M = 20.55$; $t(118) = 2.23$; $p < .05$]. Nie stwierdzono istotnych różnic między poziomem tożsamości miejsca a zależnością od miejsca u osób w okresie średniej dorosłości oraz w późnej dorosłości (tabela 2).

Analizy korelacji pokazały, że wraz z wiekiem rośnie poziom przywiązania do miejsca ogółem ($r = 0.39$; $p < .001$), w wymiarze tożsamość miejsca ($r = .34$; $p < .001$) oraz wymiarze zależność od miejsca ($r = .40$; $p < .001$). Odnotowano także dodatnie korelacje między satysfakcją z życia a przywiązaniem do miejsca ($r = .34$; $p < .001$), satysfakcją z życia a tożsamością miejsca ($r = .37$; $p < .001$), satysfakcją z życia a zależnością od miejsca ($r = .37$; $p < .001$). Satysfakcja z życia korelowała dodatnio z wiekiem osób badanych ($r = .12$; $p < .05$).

Przeprowadzono jednoczynnikowe analizy wariancji ANOVA dla okresów rozwojowych a zmiennych: przywiązanie do miejsca, tożsamość miejsca, zależność od miejsca, satysfakcja z życia, w schemacie: okres rozwojowy \times dana zmienna (tabela 3).

Analizy wykazały, że istnieją różnice między osobami w badanych okresach rozwojowych w przywiązaniu do miejsca ($F = 15.123$; $p < .001$; eta-kwadrat cząstkowe = .16), tożsamości miejsca ($F = 12.840$; $p < .001$; eta-kwadrat cząstkowe = .14) oraz zależności od miejsca ($F = 15.882$; $p < .001$; eta-kwadrat cząstkowe = .16). Nie odnotowano różnic w zakresie satysfakcji z życia ($F = 1.315$; $p = .27$; eta-kwadrat cząstkowe = .01). W teście *post-hoc* Scheffego odnotowano, że pod względem przywiązania do miejsca w wyniku ogólnym osoby w okresie adolescencji ($M = 47.51$), wczesnej dorosłości ($M = 46.60$) i średniej dorosłości ($M = 48.87$) znacząco różniły się od osób w późnej dorosłości ($M = 64.16$; $p < .001$).

Analiza wyników ANOVA dla okresów rozwojowych i zmiennych tożsamości miejsca oraz okresów rozwojowych i zależności

Tabela 1. Przywiązanie do miejsca, tożsamość miejsca i zależność od miejsca u osób w badanych okresach rozwojowych. Różnice między poziomem tożsamości miejsca i zależności od miejsca u osób w badanych okresach rozwojowych

Okres rozwojowy	Przywiązanie do miejsca (wynik ogólny)		Tożsamość miejsca		Zależność od miejsca		Różnice między poziomem tożsamości miejsca i zależności od miejsca		
	Średnia (<i>M</i>)	Odchylenie st. (<i>SD</i>)	Średnia (<i>M</i>)	Odchylenie st. (<i>SD</i>)	Średnia (<i>M</i>)	Odchylenie st. (<i>SD</i>)	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
Adolescencja	47.51	16.96	26.03	8.45	21.81	8.21	2.77	118	< .05*
Wczesna dorosłość	43.60	16.70	24.35	9.40	20.55	9.22	2.23	118	< .05*
Średnia dorosłość	48.86	18.52	25.12	9.51	22.72	9.49	1.38	118	.17
Późna dorosłość	64.16	17.66	33.3	8.22	30.87	6.66	1.48	118	.14
Łącznie	51.04	19.05	27.20	9.55	23.98	9.97	3.60	478	< .001***

Tabela 2. Korelacje r-Pearsona między wiekiem a tożsamością miejsca, zależnością od miejsca i przywiązaniem do miejsca

	Wiek	Tożsamość miejsca	Zależność od miejsca	Przywiązanie do miejsca – wynik ogólny
Tożsamość miejsca	.34**			
Zależność od miejsca	.40**	.88*		
Przywiązanie do miejsca	.39**	.99**	.97**	
Satysfakcja z życia	.12*	.34**	.37**	.37**

* $p < .05$; ** $p < .001$

Tabela 3. Różnice międzygrupowe pod względem przywiązania do miejsca, tożsamości miejsca i zależności od miejsca (wyniki *post hoc*, wartości *p*)

Okres rozwojowy Średnia dla okresu rozwojowego		Przywiązanie do miejsca (wynik ogólny)				Tożsamość miejsca				Zależność od miejsca			
		{1}	{2}	{3}	{4}	{1}	{2}	{3}	{4}	{1}	{2}	{3}	{4}
		47.51	46.60	48.87	64.16	25.88	23.67	25.87	33.30	21.63	19.93	23.00	30.87
1	Adolescencja												
2	Wczesna dorosłość	.68				.60				.79			
3	Średnia dorosłość	.98	.44			1.00	.61			.88	.34		
4	Późna dorosłość	<.001	<.001	<.001		<.001	<.001	<.001		<.001	<.001	<.001	

{1} i 1 – okres adolescencji, {2} i 2 – okres wczesnej dorosłości, {3} i 3 – okres średniej dorosłości, {4} i 4 – okres późnej dorosłości

od miejsca wskazała, że osoby w późnej dorosłości uzyskały najwyższe wyniki, zarówno w wymiarze tożsamości miejsca ($M = 33.30$; $p < .001$), jak i zależności od miejsca ($M = 30.87$; $p < .001$). Dla zmiennej tożsamość miejsca nie zaobserwowano różnic między osobami w okresach adolescencji ($M = 25.88$), wczesnej dorosłości ($M = 23.67$) oraz średniej dorosłości ($M = 25.87$; $p > .05$). Dla zmiennej zależność od miejsca podobnie nie odnotowano istotnych różnic pomiędzy osobami w wieku adolescencji ($M = 21.63$), wczesnej dorosłości ($M = 19.93$) oraz średniej dorosłości ($M = 23.00$; $p > .05$) (tabela 3).

W testach istotności różnic odnotowano różnice między kobietami a mężczyznami (rysunek 1).

Kobiety ($M = 54.36$) w okresie średniej dorosłości okazały się silniej niż mężczyźni ($M = 43.36$) przywiązane do miejsca na skali

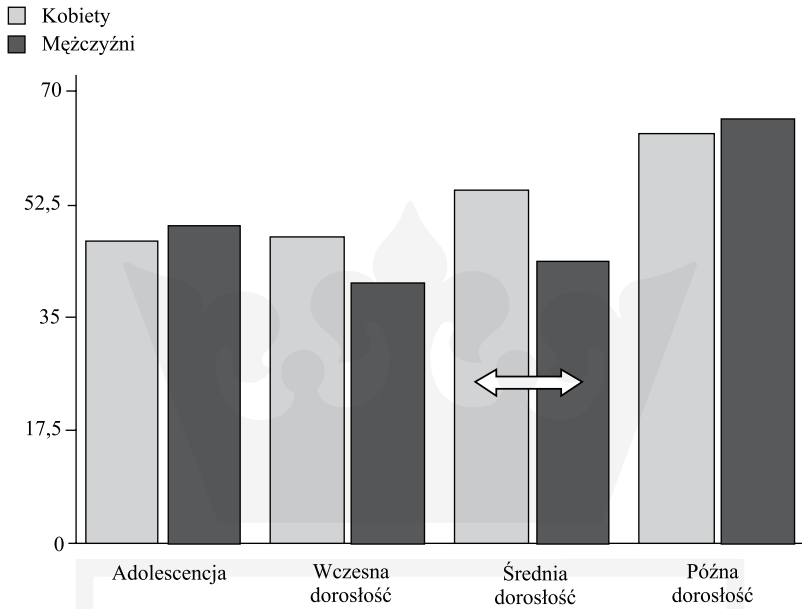
ogólnej [$t(58) = -2.39$; $p = .02$]. Odnotowano też różnice międzypłciowe (na poziomie trendu statystycznego) w przywiązaniu do miejsca ($p = .08$) u osób w okresie wczesnej dorosłości.

Ogólnie kobiety jako cała grupa ($M = 47.26$) były silniej przywiązane do miejsca na skali ogólnej niż mężczyźni [$M = 39.93$; $t(58) = -1.72$; $p = .08$] (trend statystyczny).

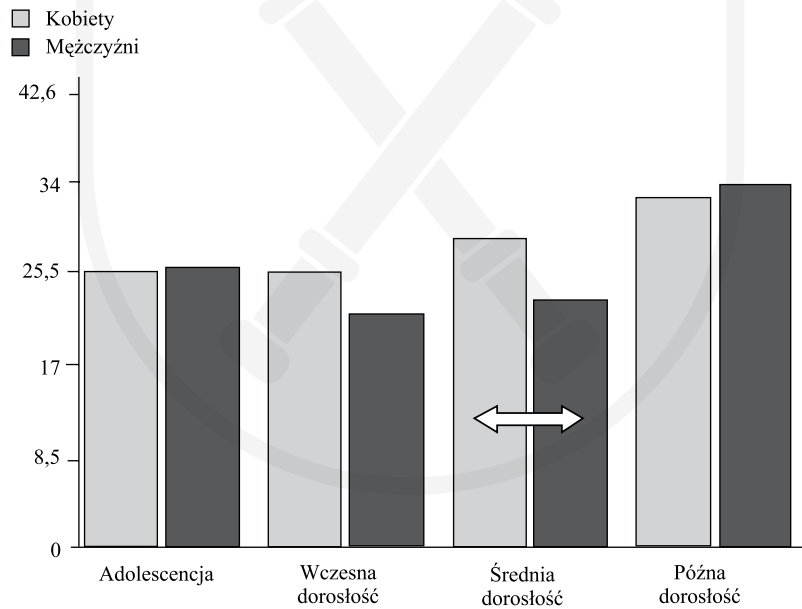
W wymiarze tożsamość miejsca kobiety ($M = 28.73$) były silniej przywiązane od mężczyzn [$M = 23.00$; $t(58) = -2.48$; $p = .01$] (rysunek 2).

Podobnie w wymiarze zależność od miejsca także kobiety ($M = 25.63$) były silniej przywiązane niż mężczyźni ($M_m = 20.36$; $t(58) = -2.16$; $p = .03$) (rysunek 3).

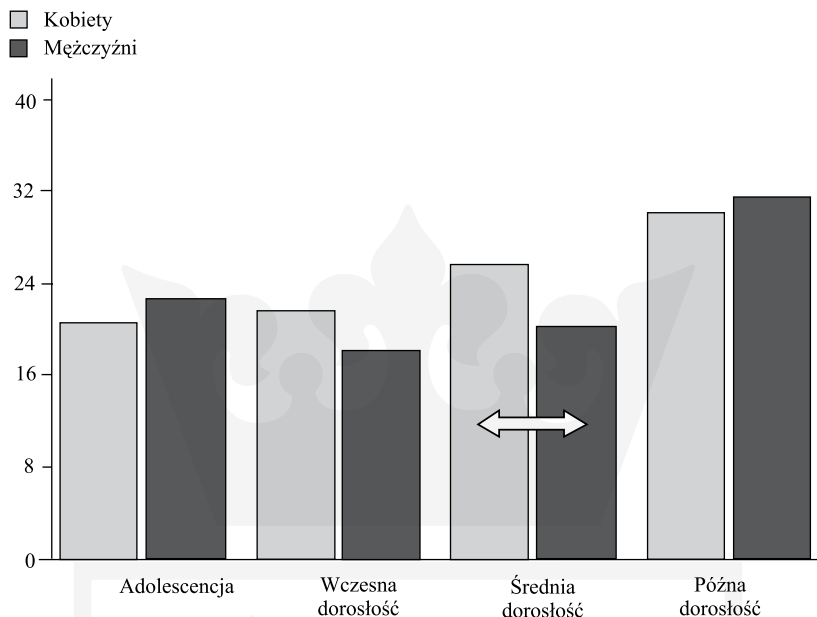
W wymiarze tożsamość miejsca u osób w okresie wczesnej dorosłości również pojawiły się (na poziomie trendu) różnice między

Rysunek 1. Przywiązanie do miejsca zamieszkania u kobiet i mężczyzn w badanych okresach rozwojowych – wynik ogólny

Rysunek 2. Przywiązanie do miejsca zamieszkania u kobiet i mężczyzn w badanych okresach rozwojowych – wymiar tożsamość miejsca

Rysunek 3. Przywiązanie do miejsca zamieszkania u kobiet i mężczyzn w badanych okresach rozwojowych – wymiar zależność od miejsca

dzyplciowe ($p = .09$). Kobiety ($M = 25.66$) uzyskały wyższe wyniki niż mężczyźni [$M = 21.66$; $t(58) = -.71$; $p = .09$].

DYSKUSJA

Przeprowadzone analizy potwierdziły postawioną hipotezę o tym, że istnieją różnice między osobami w badanych okresach rozwojowych pod względem przywiązania do miejsca. Osoby w okresie późnej dorosłości okazały się najsilniej przywiązane do miejsca zamieszkania, w porównaniu ze wszystkimi pozostałymi grupami wieku. Różnice te były istotne statystycznie zarówno pod względem przywiązania do miejsca ogółem, jak i w obu wymiarach: tożsamość miejsca i zależność od miejsca. Silniejsze przywiązanie do miejsca osób w okresie późnej dorosłości może wynikać z tego, że wraz z wiekiem zwykle rośnie staż zamieszkiwania w określonym miejscu (wyjątkiem są osoby często się przeprowadzające). Osoby młodsze natomiast albo krócej, z uwagi na wiek, mieszkają w danym miejscu, albo też nie

zawsze mają ustabilizowaną sytuację mieszkaniową (np. nie posiadają własnego mieszkania) lub zawodową (np. poszukują lepszych możliwości realizowania kariery). Wraz ze stażem zamieszkiwania rośnie nie tylko kapitał związany z relacjami rodzinnymi oraz przyjacielskimi, ale także wypracowany przez jednostkę kapitał społeczny będący podstawą wytworzenia się zaufania do zamieszkujących nasz teren osób (Glanville, Paxton, 2007). Zarówno znani sąsiedzi, jak i znajomi, sprzedawcy w sklepach dają poczucie bezpieczeństwa i stabilności, której potrzebują osoby starsze. Mimo że nie wchodzi się z nimi w bliskie relacje, pozwalają wierzyć, że jeśli nastąpiłaby taka sytuacja, w której potrzebna będzie pomoc społeczności, ktoś udzieli wsparcia.

Miejsce zamieszkania jest bardzo ważną przestrzenią, pełną subiektywnych znaczeń. Badania pokazują, że miejsce zamieszkania pełni różne funkcje: mieszkaniową, usługową, przemysłową, rekreacyjną (Szajnowska-Wysocka, Mandal, 2013). Może być ono postrzegane jako miejsce urodzenia i pochodzenia przodków, mała ojczyzna, dom, bezpieczne

schronienie oraz miejsce nauki, pracy, spotkań, odpoczynku, rozrywek, wydarzeń kulturalnych, jako miejsce dające możliwość zaspokojenia różnych potrzeb oraz świadczenia usług, a także jako miejsce pierwszych przyjaźni i miłości, „wychodzenia w świat”, dorastania, wychowania, rozwoju (Mandal, 2013). Dłuższy okres zamieszkiwania w tym samym miejscu powoduje, że człowiekowi łatwiej się w nim żyje, a czynności, które w nim się wykonuje, stają się bardziej zautomatyzowane i mniej obciążające poznawczo (Seamon, 1980). Wraz ze stażem zamieszkania oswaja się terytorium, jego poznawczą mapę, funkcjonowanie w nim jest coraz łatwiejsze (Rowles, 1990). U osób starszych wytwarza się poczucie ciągłości i perspektywa zmiany otoczenia mogłaby się okazać dla nich bardzo nieprzyjemna (Golant, 2002). Wiąże się z tym również zwiększone u osób w okresie późnej dorosłości poczucie potrzeby bezpieczeństwa (Brzezińska, 2011) oraz nastawienie na stabilizację (Bugajska, 2005).

Silniejsze przywiązanie do miejsca osób w okresie późnej dorosłości może więc wynikać ze specyfiki tego okresu rozwojowego i odpowiednich dla niego zadań rozwojowych. Robert Havighurst (1972) wskazuje, że okres późnej dorosłości cechuje się przystosowaniem do biologicznych i społecznych zmian pojawiających się w tym czasie, wówczas może bowiem nastąpić spadek sił fizycznych, czego konsekwencją jest mniejsza mobilność. Dla tych osób szczególnie istotne stają się kontakty towarzyskie z ludźmi w podobnym wieku i przyjmowanie odpowiednich, nowych ról społecznych, takich jak rola babci lub dziadka. Tworzące się więzi społeczne z rówieśnikami oraz nowymi członkami rodziny nie tylko zwiększają zadowolenie z życia (Bonk, Retowski, 2013), ale także mogą być czynnikiem pogłębiającym przywiązanie do miejsca, które zamieszkuje.

Przedstawione badania pokazały, że osoby badane były istotnie silniej przywiązane do miejsca zamieszkania na wymiarze tożsamość miejsca niż w wymiarze zależność od miejsca. Można to tłumaczyć tym, że miejsce zamieszkania stanowi ważny składnik tożsa-

mości człowieka, który poszukując odpowiedzi na pytanie: „kim jest”, zwykle identyfikuje siebie jako mieszkańca swojego miasta, dzielnicy, regionu, kraju, kontynentu itp. Wymiar zależności od miejsca pokazuje zaś, w jakim stopniu jest ono człowiekowi niezbędne do realizacji różnych potrzeb, jakie pełni dla niego funkcje. W tym zakresie istnieje znaczne zróżnicowanie między samymi miejscami, gdy dają one wiele możliwości życiowych lub przeciwnie – trudno w nich o dobrą pracę, mieszkanie, dostęp do nauki, rozrywki, kultury itd. Znajdując mieszkanie i pracę w nowym miejscu, człowiek może przestać być zależny od swojego poprzedniego miejsca, ale nie może zmienić jego roli biograficznej związanej z tożsamością, jako swojego miejsca urodzenia, wychowania, wzrastania. To może wyjaśniać, dlaczego wyniki w zakresie tożsamość miejsca są wyższe w całej grupie niż na wymiarze zależność od miejsca.

Rezultaty badania pokazały, że istnieje statystycznie istotne różnice w sile przywiązania w wymiarze tożsamość miejsca i wymiarze zależność od miejsca, zwłaszcza w grupie osób młodych: w okresie adolescencji i wczesnej dorosłości. Wynik ten można tłumaczyć, odwołując się do specyfiki zadań rozwojowych tych okresów, gdyż wówczas poszukuje się z jednej strony możliwości zdobywania wykształcenia, pracy, rozwoju zawodowego, założenia rodziny itd., a z drugiej – własnej tożsamości. Gdy zadania są realizowane w stopniu zadowalającym jednostkę, zwykle odczuwa ona satysfakcję ze swojego życia. Potwierdzają to wyniki przedstawianego badania, pokazujące, że istnieje umiarkowana dodatnia korelacja między przywiązaniem do miejsca (w obu wymiarach) a poczuciem satysfakcji z życia. Jednocześnie odnotowano słabą wprawdzie, ale pozytywną korelację między satysfakcją z życia a wiekiem, co sugeruje, że ludzie z biegiem lat nabierają przekonania, że ich życie jest jednak udane, pomimo różnych okoliczności i życiowych doświadczeń. Przeświadczenie, że mieszka się w ciekawym mieście, w ładnym domu lub mieszkaniu, podnosi poczucie dobrej jakości życia.

Dla osób poniżej 30. r.ż. ważnym czynnikiem wyzwalającym przywiązanie do miejsca są kontakty społeczne z innymi ludźmi, a wytworzoną sieć kontaktów interpersonalnych utożsamia się z przywiązaniem do danego miejsca, w którym kontakty są pielęgnowane. U osób starszych natomiast przywiązanie do miejsca zamieszkania łączy się z obiektywnymi geograficznymi cechami miejsca (np. tereny rekreacyjne, klimat) i jego infrastrukturą (np. dostępność różnych usług) (Rowles, Watkins, 1993). Tożsamość miejsca może być istotna dla adolescentów i młodych dorosłych z uwagi na kształtowanie się ich własnej tożsamości. Według R. Havighursta (1972) jednym z głównych zadań rozwojowych w okresie adolescencji jest wykształcenie dojrzałej tożsamości, a przywiązanie do miejsca to czynnik ułatwiający definiowanie siebie poprzez miejsce zamieszkania czy też pochodzenia. Być może osoby młodsze, szczególnie w okresie adolescencji, ale również w okresie wczesnej dorosłości, nie wytworzyły jeszcze tak silnego przywiązania, opartego na zależności od miejsca zamieszkania, jak osoby w późniejszych okresach rozwojowych. To bowiem w życiu człowieka czas, kiedy dopiero zaczyna on tworzyć owe zależności – wiąże się z miejscem pracy, organizuje miejsce zamieszkania (Bańka, 2006), i tym samym zależność od danego miejsca nie jest jeszcze tak silna. Osłabienie więzi, zarówno z rodzicami, jak i swoim środowiskiem, jest naturalnym etapem rozwoju młodego człowieka. Pozwala na podejmowanie własnych decyzji, usamodzielnienia i umożliwia poznawanie nowych terenów (Zikrel, Cantor, 1990). Zdarza się, że separacja emocjonalna idzie w parze z separacją fizyczną, kiedy w okresie kształtowania własnego dorosłego życia podmiot postanawia rozpocząć karierę w innym mieście, państwie czy też na innym kontynencie (Bańka, 2006), co może powodować spadek przywiązania do miejsca pochodzenia i umożliwiać nawiązanie relacji z nowym otoczeniem (Hormuth, 1990).

Przeprowadzone badania pokazały, że kobiety były nieco silniej przywiązane do miejsca na skali ogólnej niż mężczyźni (odnotowano różnice na poziomie

trendu statystycznego). Można to wyjaśniać odmiennością społecznych ról i obowiązków rodzinnych, zgodnie z którymi kobiety, zajmując się domem, częściej przebywają w swoim miejscu zamieszkania, tradycyjne role męskie są natomiast skupione głównie na pracy zawodowej, a niekiedy praca ta wykonywana jest poza miejscem zamieszkania. W badaniach odnotowano, że kobiety są silniej przywiązane do miejsca (w obu wymiarach) niż mężczyźni. Różnica ta pojawiła się u kobiet w okresie wczesnej dorosłości (na poziomie trendu) oraz u kobiet w okresie średniej dorosłości. U osób w okresie adolescencji oraz późnej dorosłości różnic międzypłciowych nie odnotowano.

Porównania przedstawicieli obu płci w różnych okresach rozwojowych wykazało istotne różnice międzypłciowe u osób w okresie średniej dorosłości. Kobiety w okresie średniej dorosłości były silniej niż mężczyźni przywiązane do miejsca zamieszkania. Możliwym wyjaśnieniem tych różnic może być fakt, że w wieku średnim następują kontynuacja zadań z okresu wczesnej dorosłości w stosunku do własnych dzieci oraz zwieńczenie okresu ich wychowania poprzez pomoc w usamodzielnieniu się. Wiek wczesnej oraz średniej dorosłości to w życiu człowieka okresy, w których jest on najsilniej powiązany z domem i realizacją siebie, poprzez funkcje pełnione w rodzinie. Zakładając punktualność rozwojową jednostki, na okres wczesnej dorosłości przypada moment wyboru współmałżonka, założenia rodziny i rozpoczęcie prowadzenia domu (Havighurst, 1972). Role te stereotypowo przypadają kobiecie, która najczęściej w rodzinie przejmuje obowiązki opiekunki. Tym samym jej aktywności są ściśle powiązane z domem i jego domownikami. Kobieta więcej czasu niż mężczyzna spędza w domu, poświęca mu więcej energii, co konsekwentnie może prowadzić do silniejszego przywiązania emocjonalnego (Howell, 1994).

Podsumowując, uzyskane rezultaty wskazują, że osoby w wieku późnej dorosłości są silniej przywiązane do miejsca zamieszkania niż osoby młodsze. Pokazują jednocześnie,

że przywiązanie do miejsca stanowi dla ludzi, zwłaszcza dla osób młodych, ważny aspekt kształtowania własnej tożsamości. Przeprowadzone badania stanowią empiryczne potwierdzenie powiedzenia, że „nie przesadza się starych drzew”.

BIBLIOGRAFIA

- Agnew J. (1987), *Place and politics: The geographical mediation of state and society*. Boston: Allen and Unwin.
- Ahern M.M., Hendryx M.S., Siddharthan K. (1996), The importance of Sense of Community on people's perceptions of their health-care experiences. *Medical Care*, 34, 911–923.
- Altman I., Low S. (1992), *Place attachment*. New York: Plenum Press.
- Atchley R.C. (1999), *Continuity and adaptation in aging: Creating positive experiences*. Baltimore MD: John Hopkins University Press.
- Bańka A. (2002), *Spoleczna psychologia środowiskowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Bańka A. (2006), *Poradnictwo transnarodowe. Cele i metody międzykulturowego doradztwa karier*. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- Bank E., Retowski S. (2013), Emerytura – ulga czy udręka? Postrzeganie emerytury na przykładzie słuchaczy Uniwersytetów Trzeciego Wieku. *Gerontologia Polska*, 21, 1, 21–31.
- Brannon L. (2002), *Psychologia rodzaju*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Brehm J.M., Eisenheuer B.W., Krannich R.S. (2006), Community attachments as predictors of local environmental concern. The case for multiple dimensions of attachment. *American Behavioral Scientist*, 50, 142–165.
- Brzezińska M. (2011), *Proaktywna starość. Strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej dorosłości*. Warszawa: Difin.
- Bugajska B. (2005), *Tożsamość człowieka w starości*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Chavis D.M., Hogge J.H., McMillan D.W., Wandersman A. (1986), Sense of community through Brunswik's lens: A first look. *Journal of Community Psychology*, 14, 24–40.
- Diener E., Emmons R.A., Larsen R.J., Griffin S. (1985), The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71–75.
- Erikson E. (2004), *Tożsamość a cykl życia*. Poznań: Zys i S-ka.
- Farrell S.J., Aubry T., Coulombe D. (2004), Neighborhoods and neighbors: Do they contribute to personal well-being? *Journal of Community Psychology*, 32, 9–25.
- Fried M. (1963), Grieving for a lost home [w:] L.J. Duhl (red.), *Handbook of theories of social Psychology*, 151–171. New York: Basic Books.
- Fried M. (2000), Continuities and discontinuities of place. *Journal of Environmental Psychology*, 20, 193–205.
- Giuliani M.W. (2003), Theory of attachment and place attachment [w:] M. Bonnes, T. Lee, M. Bonaiuto (red.), *Psychological theories for environmental issues*, 137–170. Hants: Ashgate.
- Giuliani M.V., Feldman R. (1993), Place attachment in a developmental and cultural context. *Journal of Environmental Psychology*, 13, 267–274.
- Glanville J.L., Paxton P. (2007), How do we learn to trust? A confirmatory tetrad analysis of the sources of generalized trust. *Social Psychology Quarterly*, 70, 230–242.
- Golant S.M. (2002), Deciding where to live: The emerging residential settlement patterns of retired Americans. *Generations*, 26, 2, 66–73.
- Gusfield J.R. (1975), *The community: A critical response*. New York: Harper Colophon.
- Hay R. (1998), Sense of place in developmental context. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 5–29.
- Harris P.B., Werner C.M., Brown B.B., Ingebritsen D. (1995), Relocation and privacy regulation: A cross-cultural analysis. *Journal of Environmental Psychology*, 15, 311–320.

- Harwas-Napierała B., Trempała J. (2000), *Psychologia rozwoju człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Havighurst R. (1972), *Developmental Tasks and Education*. New York: Longman.
- Hawthorne G., Herrman H., Murphy B. (2006), Interpreting the WHOQOL-Brief: Preliminary population norms and effect sizes. *Social Indicators Research*, 77, 37–59.
- Hernandez B., Hildago M.C., Salaraz-Laplace M.E., Hess S. (2007), Place attachment and place identity in natives and non-natives. *Journal of Environmental Psychology*, 27, 310–319.
- Hormuth S. (1990), *The Ecology of Self: Relocation and Self-concept Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Howell S.C. (1994), Environments and the aging woman: Domains of choice [w:] A. Altman, A. Churchman (red.), *Women and the environment*, 105–131. New York: Plenum.
- Hummon D.M. (1992), *Commonplaces: Community ideology and identity in American culture*. Albany: State University of New York.
- Jorgensen B.S., Stedman R. (2001), Sense of place as an attitude: Lakeshore property owners' attitudes toward their properties. *Journal of Environmental Psychology*, 21, 233–248.
- Juczyński Z. (2001), *Narzędzia pomiaru w promocji i psychologii zdrowia*. Warszawa: Pracownice Testów Psychologicznych.
- Kagan C., Burton M., Duckett P., Lawthorn R., Siddiquee A. (2011), *Critical community psychology*. Padstow, UK: Blackwell.
- Kawachi I., Berkman L.F. (2003), *Neighbourhoods and health*. New York, NY: Oxford University Press.
- Korpela K. (1989), Place-identity as a product of environmental self-regulation. *Journal of Environmental Psychology*, 9, 241–256.
- Korpela K., Kytta M., Hartig T. (2002), Children's favorite places: restorative experience, self-regulation and children's place preferences. *Journal of Environmental Psychology*, 22, 387–398.
- Lewicka M. (2012), *Psychologia miejsca*. Warszawa: Wydawnictwo SCHOLAR.
- Mandal E. (2004), *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Mandal A. (2013), The city as a spatial and functional structure, and as a place having subjective meanings. *Polish Journal of Applied Psychology*, 11, 1, 107–121.
- Moore R.L., Graefe A.R. (1994), Attachment to recreation settings: The case of rail-trail users. *Leisure Sciences*, 16, 1, 17–31.
- Mumford L. (1961), *The city in the history: Its origins, its transformation and its prospects*. San Diego: Harcourt.
- Parker E.A., Lichtenstein R.L., Schulz A.J., Israel B.A., Schork M.A., Steinman K.J., James S.A. (2001), Disentangling measures of individual perceptions of community social dynamics: Results of a community survey. *Health Education and Behavior*, 28, 462–486.
- Proshansky H.M., Fabian A.K. (1987), The development of place identity in the child [w:] C.S. Weinstein, T.G. David (red.), *Spaces for children*, 21–40. New York: Plenum.
- Proshansky H.M., Fabian A.K., Kaminoff R. (1983), Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3, 57–83.
- Raeburn J.M., Rootman I. (1996), Quality of life and health promotion [w:] R. Renwick, I. Brown, M. Nagler (red.), *Quality of life in health promotion and rehabilitation: Conceptual approaches, issues, and applications*, 75–88. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Rollero C., De Piccoli N. (2010), Does place attachment affect social well-being? *European Review of Applied Psychology*, 60, 233–238.
- Rowles G.D. (1990), Place attachment among the small town elderly. *Journal of Rural Community Psychology*, 11, 103–120.
- Rowles G.D., Watkins J.F. (1993), Elderly migration and development in small communities. *Growth and Change*, 24, 509–538.
- Rubinstein R., Parmelee P. (1992), Attachment to place and the representation of the life course by the elderly [w:] I. Altman, S.M. Low (red.), *Place attachment*, 139–161. New York: Plenum Press.

- Schreyer R.M., Jacob G., White R. (1981), Environmental meaning as a determinant of spatial behavior in recreation. *Proceedings of the Applied Geography Conferences*, 4, 294–300.
- Seamon D. (1980), Body-subject, time space routines, and place-ballets [w:] A. Buttimer, D. Seamon (red.), *The human experience of space and place*, 148–165. New York: St. Martin's Press.
- Shenk D., Kuwahara K., Zablotzky D. (2004), Older women's attachments to their home and possessions. *Journal of Aging Studies*, 18, 157–169.
- Shin D.C., Johnson D.M. (1978), Avowed happiness as an overall assessment of the quality of life. *Social Indicators Research*, 5, 475–492.
- Shumaker S.A., Taylor R.B. (1983), Toward a clarification of people-place-relationships: A model of attachment to place [w:] N.R. Feimer, E.S. Geller (red.), *Environmental psychology: Direction and perspectives*, 121–150. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Stokols D., Shumaker S.A. (1981), People in places: A transactional view of settings [w:] J. Harvey (red.), *Cognition, social behaviour, and the environment*, 441–488. New Jersey: Erlbaum.
- Straś-Romanowska (2007), Późna dorosłość. Wiek starzenia się [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała, (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2, 263–293. Warszawa: PWN.
- Szajnowska-Wysocka A., Mandal A. (2013), Funkcje miejskie dzielnic Katowic. *Studia Miejskie*, 9, 107–121.
- Tartaglia S. (2012), Different predictors of quality of life in urban environments. *Social Indicators Research*, 113, 3, 1045–1053.
- Tuan Y.F. (1980), Rootedness versus sense of place. *Landscape*, 24, 1, 3–8.
- Wen M., Hawkey L.C., Cacioppo J.T. (2006), Objective and perceived neighborhood environment, individual SES and psychosocial factors, and self-rated health: An analysis of older adults in Cook County, Illinois. *Social Science and Medicine*, 63, 2575–2590.
- Williams D.R., Patterson M.E. (1999), Environmental psychology: Mapping landscape meanings for ecosystem management [w:] H.K. Cordell, J.C. Bergstrom (red.), *Integrating social sciences and ecosystem management: Human dimensions in assessment, policy and management*, 141–160. IL: Sagamore Press, Champaign.
- Williams D.R., Vaske J.J. (2003), The measurement of place attachment: Validity and generalizability of a psychometric approach. *Forest Science*, 49, 6, 830–840.
- Wilson K., Elliott S., Law M., Eyles J., Jerrett M., Keller-Olaman S. (2004), Linking perceptions of neighbourhood to health in Hamilton, Canada. *Journal of Epidemiological Community Health*, 58, 192–198.
- Zirkel S., Cantor N. (1990), Personal construal of life tasks: Those who struggle for independence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 1, 172.